

MARCIN FRENKEL

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0003-1151-1968

marcin.frenkel@uni.lodz.pl

Reakcja amerykańskich miast na rosyjską inwazję na Ukrainę

Przypadek amerykańsko-rosyjskich miast partnerskich

The reaction of American cities to the Russian
invasion of Ukraine

The case of the American-Russian cities' partnerships

Słowa kluczowe:

wojna w Ukrainie, relacje
USA–Rosja, miasta
partnerskie, paradyplomacja,
dyplomacja miast

Keywords:

War in Ukraine, USA–
Russia relations, sister
cities, paradiplomacy,
city diplomacy

Reakcja amerykańskich miast na rosyjską inwazję na Ukrainę. Przypadek amerykańsko-rosyjskich miast partnerskich

W pierwszych miesiącach pełnoskalowej rosyjskiej agresji na Ukrainę jedynie 10 proc. miast amerykańskich zawiesiło lub zakończyło współpracę z rosyjskimi miastami partnerskimi. Dla władz ukraińskich, które publicznie wzywały amerykańskich burmistrzów do zerwania wszelkich kontaktów ze stroną rosyjską, wynik ten wydawał się rozczarowujący. Postawa włodarzy amerykańskich miast zdawała się także różnić od zdecydowanie proukraińskiej polityki rządu federalnego USA. W artykule wyjaśniono podejście amerykańskich miast do konfliktu oraz przyczyny ich niechęci do zrywania formalnych powiązań z rosyjskimi partnerami. Opracowanie to przybliży również sposób funkcjonowania partnerstw miast w USA oraz funkcję tej instytucji jako narzędzia *soft power* w amerykańskiej polityce zagranicznej. Wpisuje się tym samym w badania nad udziałem aktorów niepaństwowych w stosunkach międzynarodowych.

The reaction of American cities to the Russian invasion of Ukraine. The case of the American-Russian cities' partnerships

In the first months of the Russian-Ukraine war, only 10 pct of American cities suspended or severed their contacts with their Russian partner cities. The result seemingly looked disappointing for the Ukrainian authorities – which have publicly called American mayors to end all connections with the Russian side. It also contrasted with the openly pro-Ukrainian policy of the US federal government. This paper explains actual American cities' approach to the conflict and their reluctance to end sister cities' connections with Russian partners. It also zooms on how the cities' partnerships work in the US and their role as a soft-power tool of American foreign policy. Thus, it contributes to the research on the participation of non-state actors in international relations.

Wstęp

W pierwszych miesiącach rozpoczętej 24 lutego 2022 r. pełnoskalowej rosyjskiej agresji na Ukrainę¹ jedynie 10 proc. amerykańskich miast zawiesiło lub zakończyło współpracę z rosyjskimi miastami partnerskimi². Dla władz ukraińskich, które publicznie wzywały amerykańskich burmistrzów do zerwania wszelkich kontaktów ze stroną rosyjską, wynik ten wydawał się rozczarowujący³. Postawa włodarzy amerykańskich miast zdawała się również różnić od zdecydowanie proukraińskiej polityki rządu federalnego USA.

Celem niniejszego artykułu jest wyjaśnienie rzeczywistego podejścia amerykańskich miast do konfliktu oraz przyczyn ich niechęci do zrywania formalnych powiązań z rosyjskimi partnerami, w tym odpowiedź na pytanie, czy miasta amerykańskie mają odmienne niż rząd federalny stanowisko wobec wojny w Ukrainie. Opracowanie przybliży poza tym sposób funkcjonowania partnerstw miast w USA oraz objaśnia funkcję tej instytucji jako narzędzia *soft power* w amerykańskiej polityce zagranicznej.

Analiza tego zagadnienia wpisuje się tym samym w badania nad fenomenem paradyplomacji, czyli aktywności aktorów niepaństwowych – takich jak

- 1 W odniesieniu do rozpoczętej przez Rosję wojny intencjonalnie jest użyty zwrot „pełnoskalowa agresja”, uznając argumentację władz ukraińskich, że wojnę przeciw ich państwu Rosja rozpoczęła nie 2022 r., lecz w 2014 r., w chwili aneksji Krymu i rozpoczęcia działań zbrojnych w Donbasie. Zob. J. P. Filiu, *For Ukraine, the war started in 2014, not in 2022*, „Le Monde” [online], 19 II 2023 [dostęp: 20 VI 2023]: <https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/02/19/for-ukraine-the-war-started-in-2014-not-in-2022_6016441_4.html>. Również polscy eksperci z zakresu prawa międzynarodowego wskazują 2014 r. jako początek rosyjskiej agresji zbrojnej przeciw Ukrainie: J. Kranz, *Rosyjska wojna o „pokój”, czyli Ukraina między polityką a prawem*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 9, s. 3; P. Grzebyk, *„Specjalna operacja wojskowa” Rosji w Ukrainie – indywidualna odpowiedzialność za zbrodnie agresji i zbrodnie wojenne*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 9, s. 56.
- 2 K. Stone, *10% of U.S. cities have cut sister city ties with Russia over Ukraine horrors*, „Times of San Diego” [online], 21 IV 2022 [dostęp: 28 VII 2022]: <<https://timesofsandiego.com/politics/2022/04/21/10-of-u-s-cities-have-cut-sister-city-ties-with-russia-over-ukraine-horrors/>>.
- 3 M. Smith, *Zelensky tells U.S. mayors to end their sister-city ties with Russia*, „The New York Times” [online], 3 VI 2022 [dostęp: 21 VII 2022]: <<https://www.nytimes.com/2022/06/03/world/europe/zelensky-us-russia-sister-cities.html>>.

ich miasta i regiony – w stosunkach międzynarodowych⁴. Jest ona również spójna z podejściem badawczym postulowanym przez teorię wielopoziomowego zarządzania (*multi-level governance*, MLG) podkreślającą znaczenie wielu równoległych kontaktów międzynarodowych, odbywających się także z udziałem podmiotów niepaństwowych. Jak zauważa Carlo Panara, angielski termin „governance” odnosi się do horyzontalnej, „spłaszczonej” formy zarządzania (w odróżnieniu od hierarchicznego „governing”)⁵. Co również ważne, wielopoziomowe zarządzanie akcentuje rosnącą współzależność podmiotów stosunków międzynarodowych (subpaństwowych, państwowych i ponadpaństwowych), a także ciągły i deliberatywny proces podejmowania decyzji⁶.

Patrząc natomiast na wielkie paradygmaty stosunków międzynarodowych, nie sposób tu nie przywołać szkoły liberalnej, wskazującej na sieciowy charakter współpracy międzynarodowej, rolę podmiotów niepaństwowych (w tym jednostek) i znaczenie czynnika ekonomicznego, ale też wzajemnego poznania i oddolnej integracji na poziomie społecznym⁷. Jednocześnie w badaniach nad współpracą międzynarodową nie należy lekceważyć perspektywy konstruktywistycznej, skupiającej uwagę na wpływie przekonań, idei i wzajemnego postrzegania się aktorów stosunków międzynarodowych. Niektórzy badacze zajmujący się paradyplomacją, jak np. Czesław Tubilewicz i Natalie Omond, przyjmują konstruktywizm jako najbardziej użyteczną podstawę teoretyczną⁸.

Miasta w stosunkach międzynarodowych

Wraz z przemianami, jakim podlega światowa gospodarka – zwłaszcza w ostatnich dziesięcioleciach – zwiększa się znaczenie miast nie tylko w sensie ekonomicznym, ale i politycznym zarówno na scenie krajowej, jak

4 Szerzej zob. A. S. Kuznetsov, *Theory and Practice of Paradiplomacy. Subnational governments in international affairs*, Routledge, New York 2015, s. 21–33.

5 C. Panara, *The sub-national dimension of the EU. A legal study of multilevel governance*, Springer, Cham 2015, s. 1.

6 Tamże, s. 1.

7 J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 104 i n.

8 Cz. Tubilewicz, N. Omond, *The United States' subnational relations with divided China. A constructivist approach to paradiplomacy*, Routledge, London–New York 2021, s. 34–37.

i globalnej. Wśród czynników, mających tu niewrażliwe znaczenie, należy wymienić rozwój nowych technologii, wzrost udziału sektora usług, zmniejszenie roli przemysłu, procesy globalizacji i defragmentacji⁹, przemiany kulturowe, ruchy migracyjne, a nawet zmiany klimatyczne¹⁰. O uwarunkowaniach tych pisałem szerzej w artykule zamieszczonym w 2021 r. w „Sprawach Międzynarodowych”¹¹. Warto tu jednak przypomnieć, że wymienione tam czynniki są w dużym stopniu wzajemnie ze sobą powiązane. Rozwój nowoczesnych technologii – zwłaszcza z zakresu IT i komunikacji – rewolucjonizuje efektywność sektora usług (tj. wydajność, a w ślad za tym rentowność) i zarazem poszerza zakres jego funkcjonowania (poprzez wprowadzania na rynek nowych usług i nowych modeli biznesowych). Tym samym wzrasta udział sektora usług w globalnym PKB¹² kosztem przemysłu i rolnictwa (mimo iż są tu wdrażane coraz nowocześniejsze rozwiązania)¹³. W ślad za tym wzmacnia się ekonomiczny potencjał miast jako ośrodków

- 9 Globalizacja to – mający miejsce w skali światowej – rozwój sieci powiązań i współzależności na wielu płaszczyznach, m.in. gospodarczej, naukowej czy kulturalnej. Fragmentaryzacja natomiast jest często łączona z pokrewnym zjawiskiem pluralizacji oznaczającym wzrost znaczenia niepaństwowych podmiotów stosunków międzynarodowych, takich jak np. miasta, NGOs czy korporacje transnarodowe. Szerzej zob. R. Tavares, *Paradiplomacy: Cities and states as global players*, Oxford University Press, New York 2016, s. 10–11.
- 10 Szerzej zob. M. Raś, *Aktywność międzynarodowa regionów (paradiplomacja) w ujęciu teoretycznym*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2016, t. 52, nr 3, s. 200–205, DOI: 10.7366/020909613201611.
- 11 M. Frenkel, *Polsko-amerykańska współpraca miast. Analiza wyników badań ankietowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, t. 74, nr 1, s. 93–117, DOI: 10.35757/sm.202174.105.
- 12 Szerzej zob. *Share of economic sectors in the global gross domestic product (GDP) from 2011 to 2021*, „Statista” [online], 22 XII 2022 [dostęp: 5 IV 2023]: <<https://www.statista.com/statistics/256563/share-of-economic-sectors-in-the-global-gross-domestic-product/>>.
- 13 Udział usług w światowym PKB wzrósł między 1995 r. (czyli początkowym okresem powszechnego dostępu do Internetu) a 2018 r. o 10,7 p.p., tj. z 54,3 proc. do 65 proc. Źródło: M. Kolasa, *Raport specjalny – Usługi w gospodarce i handlu zagranicznym Polski*, „Polski Fundusz Rozwoju” [online], 21 VI 2021 [dostęp: 5 IV 2023]: <<https://pfr.pl/ekspertyzy-ekonomiczne/raport-specjalny-uslugi-w-gospodarce-i-handlu-zagranicznym-polski.html>>. W tym samym czasie (1995–2018) wartość dodana globalnego sektora usług wzrosła z 20,15 trylionów USD w 1995 r. do 55,46 trylionów USD w 2018 r., a w „pandemicznym” 2021 r. osiągnęła już 62,19 USD. Źródło: *Services, value added*, „The World Bank” [online, dostęp: 5 IV 2023]: <<https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.CD?end=2021&start=1995&view=chart>>.

koncentracji sektora usług, a także ich polityczne znaczenie. Zjawisko to dotyczy państw zarówno o dochodach niskich, średnich, jak i wysokich¹⁴.

Ambicje miast i regionów na scenie globalnej, wynikające z siły ich gospodarek, dobrze ilustrują dane statystyczne. Obecnie ponad 80 proc. globalnego PKB generują miasta, a zamieszkuje je ok. 56 proc. wszystkich ludzi (w tym ok. 70 proc. mieszkańców Unii Europejskiej i ok. 80 proc. obywateli USA). Spójrzmy też na kilka konkretnych przykładów. Amerykański stan Nowy Jork ma wyższy PKB niż państwa dużej wielkości (w rozumieniu zarówno gospodarczym, jak i terytorialnym), takie jak np. Australia, Brazylia oraz Meksyk, czy wysoce rozwinięta pod względem ekonomicznym Korea Południowa¹⁵. Kalifornia natomiast bliska jest dorównania Republice Federalnej Niemiec i zajęcia pozycji czwartej największej gospodarki na świecie (pod względem wielkości PKB)¹⁶. W 2019 r. aż 11 miast na świecie – w tym cztery miasta amerykańskie (Nowy Jork, Los Angeles, Chicago i Dallas) – PKB miało większy niż Polska¹⁷.

Perspektywę ekonomiczną warto uzupełnić charakterystyką socjologiczno-polityczną współczesnych (zwłaszcza dużych) miast. Richard Florida zwraca uwagę na profil społeczno-psychologiczny mieszkańców wielu miast (czyli upraszczając: „otwarty światopogląd”) jako decydujący o atrakcyjności miast dla biznesu, w tym zwłaszcza dla firm świadczących usługi oparte na nowych technologiach¹⁸. Przekłada się to jednocześnie na preferencje poli-

14 Jest to odwołanie do klasyfikacji państw według rozwoju gospodarczego stosowanej przez Bank Światowy. Organizacja ta dzieli państwa na cztery kategorie: 1) państwa o niskich dochodach (PKB per capita <935 USD), 2) państwa o średnio-niskich dochodach (PKB per capita od 936 do 3705 USD), 3) państwa o średnio-wysokich dochodach (PKB per capita od 3706 do 11 445 USD), 4) państwa o wysokich dochodach (> 11 446 USD). Źródło: I. Wasilczyk, K. Łaskawska, [kraje rozwijające się], hasło w: „Encyklopedia Zarządzania” [online, dostęp: 6 IV 2023]: <https://mfiles.pl/pl/index.php/Kraje_rozwijaj%C4%85ce_si%C4%99>.

15 J. A. Schiavon, *Comparative paradiplomacy*, Routledge, London–New York 2019, s. 18.

16 M. A. Winkler, *California poised to overtake Germany as World's No. 4 economy*, „Bloomberg.com” [online], 24 X 2022 [dostęp: 15 VI 2022]: <<https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-10-24/california-poised-to-overtake-germany-as-world-s-no-4-economy>>.

17 *Wykres dnia: 11 miast, które mają większe PKB od polskiej gospodarki*, „300gospodarka” [online], 19 VI 2019 [dostęp: 16 VI 2023]: <<https://300gospodarka.pl/wykres-dnia/wykres-dnia-11-miast-ktore-maja-wieksze-pkb-od-polskiej-gospodarki>>.

18 Szerzej zob.: R. Florida, *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku społeczeństwa i życia codziennego*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010.

tyczne – np. w USA duże miasta w większości przypadków popierają Partię Demokratyczną, a wieś i mniejsze ośrodki miejskie głosują na Republikanów¹⁹. Odmienność kulturowo-polityczna metropolii wiąże się również z większą świadomością ekologiczną ich mieszkańców i w ślad za tym z ich poparciem dla inicjatyw na rzecz walki ze zmianami klimatycznymi. Egzemplifikacją tego zjawiska jest inicjatywa „We Are Still In”²⁰ będąca reakcją amerykańskich miast i stanów (również przedstawicieli świata biznesu, nauki, a nawet związków wyznaniowych) na decyzję prezydenta Trumpa o wycofaniu USA z grona sygnatariuszu Porozumień Paryskich (2016 r.). Podobnym przykładem rozbieżności w kwestiach klimatycznych między Białym Domem a amerykańskimi miastami stał się zapoczątkowany w 2018 r. projekt „American Cities Climate Challenge”, będący platformą współpracy burmistrzów 25 amerykańskich miast na rzecz ochrony klimatu²¹.

Otwarta, promodernizacyjna postawa lokalnych liderów kontrastuje z ich zachowawczą (jeśli będziemy ją oceniać wyłącznie przez pryzmat instytucji „miast siostrzanych”) polityką wobec wojny rosyjsko-ukraińskiej. Nasuwa się więc pytanie, czy kwestia ukraińska za kadencji prezydenta Bidena jest podobnym *votum separatum* amerykańskich samorządów, jakim był ich stosunek do polityki klimatycznej prezydenta Trumpa?

Aktywność międzynarodowa amerykańskich stanów i miast

Jak zauważa Pat Peterson, od samego początku amerykańskiej państwowości istniał pewien rodzaj napięcia między uprawnieniami stanów i władz federalnych w zakresie relacji z otoczeniem zewnętrznym państwa²². Uchwalona w 1787 r. konstytucja Stanów Zjednoczonych odpowiedzialność

19 K. Parker, *Urban, suburban and rural residents' views on key social and political issues*, „Pawresearch.org” [online], 22 V 2018 [dostęp: 12 VII 2023]: <<https://www.pewresearch.org/social-trends/2018/05/22/urban-suburban-and-rural-residents-views-on-key-social-and-political-issues/>>.

20 Szerzej zob. „We Are Still In” [online, dostęp: 6 IV 2023]: <<https://www.wearestillin.com/>>.

21 Szerzej zob. *American Cities Climate Challenge*, „Bloomberg Philanthropies” [online, dostęp: 6 IV 2023]: <<https://www.bloomberg.org/environment/supporting-sustainable-cities/american-cities-climate-challenge/>>.

22 P. Peterson, *Origins of US Foreign Policy*, William J. Perry Center for Hemispheric Defense Studies. National Defense University, Washington 2018 (Perry Center Occasional Paper), s. 22–23.

za prowadzenie polityki zagranicznej przekazała przede wszystkim prezydentowi i Kongresowi. Niemniej przez kolejne ponad dwa stulecia dostrzegalny był z jednej strony stan nieufności stanów wobec polityki zagranicznej rządu federalnego, zwłaszcza podejmowanych zobowiązań (np. umów międzynarodowych)²³, a z drugiej – pewna „wrażliwość”, czy też ustępliwość władz federalnych (mających na celu utrzymanie unii) wobec obaw i ambicji stanów w zakresie polityki zagranicznej²⁴. Przyjął się ponadto zwyczaj prawny, że poza tym, co Konstytucja wprost zabrania stanom w zakresie aktywności międzynarodowej (np. zawierania sojuszy, paktów, konfederacji, nakładania ceł, utrzymywania własnej armii, angażowania się w wojnę), dopuszczalne są również inne pozostałe działania, mimo iż bywają one dyskusyjne²⁵.

Patrząc chronologicznie, to właśnie stany stały się pionierem międzynarodowej współpracy amerykańskich podmiotów subpaństwowych. Już w 1930 r. miała miejsce podróż pierwszej delegacji przedstawicieli jednego ze stanów²⁶ do Europy. Na szerszą skalę instytucja misji, a z czasem stałych przedstawicielstw zagranicznych poszczególnych stanów, ukształtowała się dopiero po II wojnie światowej²⁷. W tym okresie na płaszczyźnie międzynarodowej zaczęły funkcjonować na szerszą skalę także amerykańskie miasta²⁸. Z inicjatywy prezydenta Eisenhowera w 1956 r. został ogłoszony program „miast siostrzanych” jako forma oddolnej, obywatelskiej dyplomacji, a zarazem narzędzie amerykańskiej *soft-power*. Pierwotnie projekt ten miał być realizowany w ramach funkcjonującej od 1924 r. Narodowej Ligii Miast. Ostatecznie jednak w 1967 r. doszło na jej bazie do powstania osobnej organizacji o nazwie Sister Cities International (SCI)²⁹.

Zamierzeniem twórców programu „miast siostrzanych” była m.in. deeskalacja napięcia na linii Wschód–Zachód, a także przełamanie monopolu informacyjnego władz sowieckich (w tym antyamerykańskiej

23 Tamże, s. 8–10.

24 Cz. Tubilewicz, N. Omond, *The United States...*, s. 5.

25 Tamże.

26 Delegacja przedstawicieli stanu Kolorado.

27 Cz. Tubilewicz, N. Omond, *The United States...*, s. 6–8.

28 Pierwsze transatlantyckie partnerstwa miast były zawierane jeszcze przed II wojną światową, np. Lipsk–Boston w 1914 r.

29 Na marginesie warto zaznaczyć, że SCI za datę swojego powstania uznaje 1956 r., a nie moment formalnej emancypacji z Narodowej Ligii Miast.

propagandy) i dotarcie do tamtejszego społeczeństwa poprzez kontakty na najniższym szczeblu. Ta „obywatelska” komunikacja miała ułatwiać wzajemne poznanie i porozumienie społeczności, budowę oddolnych powiązań, a w ślad za tym zredukować ryzyko globalnego konfliktu. Projekt nie był jednak skierowany wyłącznie do bloku wschodniego; niemniej jego ważnym celem stała się konsolidacja świata zachodniego i pojednanie ze społeczeństwami państw, które w czasie II wojny światowej pozostawały w przeciwnym obozie (Niemcy, Włochy, Japonia). Od samego początku funkcjonowania programu miast siostrzanych podkreślano więc pozapolityczny charakter inicjatywy. Te międzyludzkie, oddolne kontakty miały być realizowane niezależnie od napięć na szczeblu międzyrządowym oraz negatywnych doświadczeń historycznych.

Na czym w praktyce polega działalność SCI? Jest to przede wszystkim wsparcie amerykańskich samorządowców w realizacji i wypełnianiu treści partnerstw zawieranych z podmiotami zagranicznymi. Należą tu działania typowe dla sekretariatów organizacji międzynarodowych (rejestracja i koordynacja procesu podpisywania umów) oraz opracowywanie i dostarczanie licznych programów z zakresu promocji kultury i sztuki, edukacji, gospodarki i wsparcia humanitarne. Organizacja ta ma charakter *non-profit*, a finansowana jest m.in. przez rząd federalny i ze składek członkowskich. Obecnie SCI obejmuje patronatem ok. 1800 partnerstw, jakie amerykańskie miasta, hrabstwa, bądź stany zawarły z podmiotami ze 138 państw świata. Jest więc liczącą się platformą, która wspiera międzynarodową współpracę samorządów, chociaż nie ma charakteru monopolistycznego i część partnerstw realizowana jest z jej ominięciem.

Warto w tym miejscu przybliżyć zasadę instytucjonalną, według której amerykańskie miasta kontynuują współpracę z zagranicznymi partnerami. A mianowicie, po podpisaniu przez burmistrza umowy partnerskiej z danym miastem, jej realizacja odbywa się w ramach jednego z trzech podstawowych modeli. Dwa z nich zakładają scedowanie współpracy na zewnętrzne (względem urzędu miasta) podmioty. Jest to o tyle ważne dla naszych rozważań, że system ten może istotnie wpływać na wydłużenie ewentualnego procesu wypowiedzenia bądź zawieszania partnerstw. Pierwszym z modeli jest powierzenie bieżącego zarządzania partnerstwem grupie wolontariuszy, tak jak ma to miejsce m.in. w Oklahoma City. Drugi model wiąże się z powołaniem w tym celu – współpracującej z burmistrzem – organizacji *non-profit*. Ten schemat jest realizowany np. w Tulsie

poprzez organizację o nazwie Tulsa Global Alliance. Wreszcie model trzeci, najbardziej zbliżony do funkcjonującego w Polsce, czyli stworzenie departamentu (lub mniejszej jednostki) w ramach urzędu miasta. I tak właśnie funkcjonuje to m.in. w Chicago³⁰.

Amerykańsko-rosyjska współpraca miast

Przechodząc do zasadniczej części artykułu, warto przybliżyć najważniejsze informacje odnoszące się do samego badania, którego celem była odpowiedź na pytanie dotyczące reakcji amerykańskich miast na zapoczątkowaną 24 lutego 2022 r. pełnoskalową agresję Rosji przeciw Ukrainie. Badanie zostało przeprowadzone w okresie od lipca 2022 do lipca 2023 r. i składało się z pięciu podstawowych etapów obejmujących:

- 1) określenie łącznej listy partnerstw (za pomocą m.in. techniki triangulacji, tj. weryfikacji różnych źródeł internetowych dostępnych w mediach elektronicznych list / wykazów amerykańsko-rosyjskich partnerstw miast);
- 2) sprawdzenie aktualnego stanu partnerstwa poprzez analizę treści oficjalnych stron internetowych miast amerykańskich i (w niektórych przypadkach) rosyjskich, a także doniesień mediów amerykańskich (według słów kluczowych uwzględniających nazwy danych miast oraz angielskie frazy „city partnership”, „sister cities”);
- 3) stworzenie aktualnej listy partnerstw (wraz z ich bieżącym statusem) na podstawie zgromadzonych informacji;
- 4) wyodrębnienie na liście miast, które po 24 lutego 2022 r. nie zerwały / nie zawiesiły partnerstw ze stroną rosyjską, i co do których nie opublikowano informacji na temat tego, czy kwestia przyszłości danego partnerstwa była przedmiotem dyskusji w obrębie władz miasta;
- 5) kontakt e-mailowy z urzędnikami amerykańskich miast znajdujących się w grupie wyodrębnionej w ramach etapu czwartego.

Z kolei wiadomość, która była wysyłana do urzędników amerykańskich miast (lub innych osób zaangażowanych w funkcjonowanie danego partnerstwa miast), oprócz krótkiego opisu badania, zawierała następujące dwa pytania.

30 Wszystkie przykłady na podstawie e-maila z dn. 13 IX 2022 od Olgi Randolph z Tulsa Global Alliance.

- 1) Czy w obliczu wojny sprawa ewentualnego zerwania / zawieszenia bądź kontynuacji partnerstwa z miastem rosyjskim była we władzach miasta przedmiotem dyskusji?
- 2) Jeśli tak, to czy podjęto w tej sprawie decyzję?

W wybranych zaś przypadkach korespondencję dalej kontynuowano w celu uzyskania dodatkowych informacji odnośnie co do charakterystyki danej współpracy, głównie w kontekście skali jej aktywności w ostatnich latach.

W badaniu wykorzystano trzy główne techniki badawcze: analizę treści stron internetowych (oficjalne strony miast, organizacji miast, mediów), proste badanie ankietowe oraz elementy wywiadu.

Szczególnie ważnym etapem prowadzonego badania było stworzenie kompletnej listy partnerstw. Ogólnie dostępne w Internecie spisy są bowiem publikowane przez instytucje zaangażowane w funkcjonowanie danych związków miast, ale w ślad za tym nie zawsze uwzględniają one relacje wspierane przez inne podmioty. I tak np. organizacja Sister Cities International w swoim ostatnim raporcie podaje liczbę 58 partnerstw (57 miast i jedno partnerstwo regionów)³¹. Tymczasem Amerykańsko-Rosyjska Izba Handlowa wskazuje na 69 partnerstw (68 miast i jedno partnerstwo regionów)³². Amerykańskie media, takie jak „Times of San Diego”³³, wspominają natomiast o około stu partnerstwach. Liczba ta jest najbliższa wynikowi uzyskanemu w ramach prezentowanego tu badania, w którym zostało zidentyfikowanych 104 partnerstw – w tym 102 na szczeblu miast oraz dwa na szczeblu regionów (odpowiednio stan i hrabstwo).

Z tej grupy 104 partnerstw wyszczególniono listę 57, których aktualny status – na podstawie treści stron internetowych miast i doniesień medialnych – był niejasny. Do tych 57 miast wysłano e-maile z wyżej sformułowanymi pytaniami. Jeśli brak było odpowiedzi po okresie około tygodnia, wysyłano e-mail z przypomnieniem, próbowano też nawiązać kontakt,

31 2018 Annual impact report and 2019 membership directory, Sister Cities International, Washinton DC 2019, s. 14: <<https://sistercities.org/wp-content/uploads/2020/06/2019-SCI-Impact-Annual-Report-Final.pdf>> [dostęp: 7 VII 2023].

32 U.S. – Russia Sister Cities, „U.S.-Russia Chamber of Commerce” [online, dostęp: 7 VII 2023]: <<https://usrussiacc.org/committees/houston-tyumen-sister-cities-committee/u-s-russia-sister-cities/>>.

33 K. Stone, 10% of U.S.

wykorzystując inne adresy poczty elektronicznej dostępne na stronie internetowej danego miasta. Tą metodą otrzymano odpowiedź od 24 urzędów miast (bądź stowarzyszeń zarządzających danym partnerstwem), co oznacza zwrotność na poziomie ok. 42 proc. W przypadku braku informacji na stronie internetowej miasta, braku doniesień medialnych, a także braku odpowiedzi na wysłane pytania, przyjęto założenie, że dane partnerstwo zostało utrzymane.

Uzyskaną w ten sposób kompletną listę partnerstw, razem z datą zawarcia oraz ich statusem po 24 lutego 2022 r., przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Lista amerykańsko-rosyjskich partnerstw miast

lp.	USA		Rosja		data umowy (bd = brak danych)	Zawieszono / zerwane po 24.02.2022
	miasto	stan	miasto	okręg federalny		
1	Albany	Nowy Jork	Tula	Centralny	1992	tak
2	Anacortes	Waszyngton	Łomonosow	Północno-Zachodni	1991	nie
3	Anchorage	Alaska	Magadan	Dalekowschodni	1991	tak
4	Asheville	Północna Karolina	Władykaukaz	Północno-Kaukaski	1990	nie
5	Beaverton	Oregon	Birobidżan	Dalekowschodni	1990	nie
6	Bellingham	Waszyngton	Nachodka	Dalekowschodni	1989	nie
7	Berkley	Kalifornia	Dmitrov	Centralny	1991	tak
8	Berkley	Kalifornia	Ulan-Ude	Syberyjski	1992	tak
9	Binghamton	Nowy Jork	Borowicze	Północno-Zachodni	1990	nie
10	Bloomington-Normal	Illinois	Władimir	Centralny	1989	nie
11	Bowling Green	Ohio	Protwino	Centralny	bd	nie
12	Bryan-College Station	Texas	Kazan	Nadwożański	1989	nie
13	Buffalo	Nowy Jork	Twer	Centralny	1989	tak
14	Burlington	Vermont	Jarosław	Centralny	1988	tak
15	Cañon City	Kolorado	Waldaj	Północno-Zachodni	1992	nie
16	Charlotte	Północna Karolina	Woroneż	Centralny	1991	tak
17	Chattanooga	Tennessee	Niżny Tagił	Uralski	1996	nie
18	Chicago	Illinois	Moskwa	Centralny	1997	tak
19	Chillicothe	Ohio	Azow	Południowy	1991	nie
20	Cleveland	Ohio	Wołgograd	Południowy	1990	nie
21	Cleveland Heights	Ohio	Wołżski	Południowy	1988	nie
22	Colorado Springs	Kolorado	Smoleńsk	Centralny	1993	tak
23	Columbia	Południowa Karolina	Czelabińsk	Uralski	bd	nie
24	Council Bluffs	Iowa	Tobolsk	Syberyjski	1990	tak
25	Dallas	Teksas	Seratów	Nadwożański	2004	tak
26	Des Moines	Iowa	Stawropol	Północnokaukaski	1992	tak
27	Dixon	Illinois	Dikson	Syberyjski	1988	nie

Ip.	USA		Rosja		data umowy (bd = brak danych)	Zawieszono / zerwano po 24.02.2022
	miasto	stan	miasto	okręg federalny		
28	Dubuque	Iowa	Piatigorsk	Północnokaukaski	1989	tak
29	Duluth	Minnesota	Petrozawodsk	Północno-Zachodni	1987	nie
30	Durham	Północna Karolina	Konstroma	Centralny	1989	tak
31	Edmond	Oklahoma	Engels	Nadwożański	2012	tak
32	Eugene	Oregon	Irkuck	Syberyjski	1988	tak
33	Fairbanks	Alaska	Jakuck	Dalekowschodni	1991	nie
34	Filadelfia	Pensylwania	Niżny Nowogród	Nadwożański	1992	nie
35	Flagstaff	Arizona	Barnaul	Syberyjski	bd	nie
36	Flint	Michigan	Togliatti	Nadwożański	bd	nie
37	Framingham	Massachusetts	Łomonosow	Północno-Zachodni	1992	nie
38	Gainesville	Floryda	Noworosyjsk	Południowy	1982	nie
39	Garden City	Kansas	Puszkino	Centralny	1992	nie
40	Grants Pass	Oregon	Rubcowsk	Syberyjski	1990	nie
41	Grinnell	Iowa	Żeleznowodsk	Północnokaukaski	1990	nie
42	Homer	Alaska	Jelizowo	Dalekowschodni	1995	nie
43	Houston	Teksas	Tiumeń	Uralski	1995	nie
44	Jacksonville	Floryda	Murmańsk	Północno-Zachodni	1975	nie
45	Johnson City (Greater Tri-Cities)	Tennessee	Rybińsk	Centralny	1990	nie
46	Juneau	Alaska	Władywostok	Dalekowschodni	1991	nie
47	Kalamazoo	Michigan	Puszkino	Północno-Zachodni	1992	nie
48	La Conner	Waszyngton	Olga	Dalekowschodni	bd	nie
49	La Crosse	Wisconsin	Dubna	Centralny	1990	nie
50	Livermore	Kalifornia	Śnieżyńsk	Uralski	1998	nie
51	Long Beach	Kalifornia	Soczi	Południowy	1990	nie
52	Los Alamos	Nowy Meksyk	Sarow	Nadwożański	1994	nie
53	Los Altos	Kalifornia	Syktiwkar	Północno-Zachodni	bd	nie
54	Los Angeles	Kalifornia	Sankt Petersburg	Północno-Zachodni	1989	nie
55	Louisville	Kentucky	Perm	Nadwożański	1994	tak
56	Macon	Georgia	Uljanowsk	Nadwożański	2006	nie
57	Maryland (stan)	Maryland	Sankt Petersburg (region)	Północno-Zachodni	1993	tak
58	Menomonie	Wisconsin	Konakowo	Centralny	bd	nie
59	Milan	Minnesota	Protwino	Centralny	bd	nie
60	Minneapolis	Minnesota	Nowosybirsk	Syberyjski	1988	nie
61	Montclair	New Jersey	Czerepowiec	Północno-Zachodni	1991	tak
62	Muscatine	Iowa	Kisłowodzk	Północno-Kaukaski	1986	nie
63	Nassau County	Nowy Jork	Puszkino	Północno-Zachodni	bd	nie
64	Newburyport	Massachusetts	Zielenogorsk	Północno-Zachodni	2003	nie
65	Norfolk	Wirginia	Kaliningrad	Północno-Zachodni	1992	tak

lp.	USA		Rosja		data umowy (bd = brak danych)	Zawieszono / zerwane po 24.02.2022
	miasto	stan	miasto	okręg federalny		
66	Northport	Nowy Jork	Soczi	Południowy	bd	nie
67	Oneonta	Nowy Jork	Krasnojarsk	Syberyjski	2004	nie
68	Oakland	Kalifornia	Nachodka	Dalekowschodni	1975	nie
69	Oak Ridge	Tennessee	Obninsk	Centralny	1992	tak
70	Oklahoma City	Oklahoma	Uljanowsk	Nadwożański	1995	tak
71	Orlando	Floryda	Orenburg	Nadwożański	1997	nie
72	Osage	Iowa	Lermontow	Północno-Kaukaski	1992	nie
73	Pembroke Pines	Floryda	Astrachań	Południowy	1996	nie
74	Plano	Texas	Iwanowo	Centralny	bd	nie
75	Portland	Oregon	Chabarowsk	Dalekowschodni	1988	nie
76	Portland	Maine	Archangielsk	Północno-Zachodni	1988	nie
77	Portsmouth	New Hampshire	Siewierodwińsk	Północno-Zachodni	1995	nie
78	Richmond	Indiana	Sierpuchow	Centralny	1988	nie
79	Roanoke	Wirginia	Psków	Północno-Zachodni	1992	tak
80	Rochester	Nowy Jork	Nowogród Wielki	Północno-Zachodni	1990	nie
81	Saint Paul	Minnesota	Nowosybirsk	Syberyjski	1988	nie
82	Salt Lake City	Utah	Iżewsk	Nadwożański	2003	nie
83	San Jose	Kalifornia	Jekaterynburg	Uralski	1992	nie
84	Santa Clara (hrabstwo)	Kalifornia	Moskwa	Centralny	1994	tak
85	Saint Louis	Missouri	Samara	Nadwożański	1992	nie
86	Saint Petersburg	Floryda	Sankt Petersburg	Północno-Zachodni	1993	nie
87	San Bernardino	Kalifornia	Zawołże	Nadwożański	1992	nie
88	San Diego	Kalifornia	Władywostok	Dalekowschodni	1991	nie
89	Sarasota	Floryda	Władimir	Centralny	1995	tak
90	Saratoga Springs	Nowy Jork	Czechow	Centralny	2001	nie
91	Shaker Heights	Ohio	Wołżski	Południowy	1988	nie
92	Stevens Point	Wisconsin	Rostów	Centralny	1990	nie
93	Tacoma	Waszyngton	Władywostok	Dalekowschodni	1992	nie
94	Tallahassee	Floryda	Krasnodar	Południowy	1983	tak
95	Tampico	Illinois	Privolnoje	Północnokaukaski	2011	nie
96	Terre Haute	Indiana	Tambow	Centralny	2002	nie
97	Tooele City	Utah	Kambarka	Nadwożański	2002	nie
98	Tulsa	Oklahoma	Zielonograd	Centralny	1992	nie
99	Waterville	Maine	Kotłas	Północno-Zachodni	1990	nie
100	West Jordan	Utah	Wotkińsk	Nadwożański	1995	nie
101	Westport	Connecticut	Sankt Petersburg	Północno-Zachodni	bd	nie
102	Windham	New Hampshire	Suzdal	Centralny	1992	nie
103	Worcester	Massachusetts	Puszkina	Północno-Zachodni	1983	nie
104	Yakima	Waszyngton	Derbent	Północnokaukaski	1989	nie

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze stron internetowych miast oraz badania ankietowego (lipiec 2022 – lipiec 2023 r.).

Spośród wymienionych w tabeli 104 amerykańskich podmiotów (102 miasta, jeden stan i jedno hrabstwo) aż 26 z nich – czyli 25 proc. – zawiesiło bądź zerwało partnerstwa ze stroną rosyjską³⁴. Jest to więc zdecydowanie więcej niż wcześniej wspomniana wartość 10 proc., o której donosiły media w pierwszych miesiącach wojny. Niemniej, wciąż trzy czwarte partnerstw – przynajmniej w sensie formalnym – zostało utrzymanych. Zanim jednak przejdziemy do odpowiedzi o przyczyny tego stanu rzeczy, warto w tym miejscu odnotować, że proces, który prowadził do podjęcia decyzji o przyszlności danej relacji, bywał długotrwały (stąd też duże prawdopodobieństwo, iż lista zerwanych partnerstw będzie się jeszcze wydłużać). O ile miasta takie jak Buffalo, Charlotte, Chicago, Colorado Springs, Dallas, Des Moines, Eugene, Louisville, Norfolk czy Tallahassee wypowiedziały partnerstwa jeszcze wiosną 2022 r., to np. w Filadelfii temat ten był przedmiotem wielotygodniowej debaty publicznej, która nie doprowadziła do zmiany *status quo*³⁵. Jednocześnie, np. Oklahoma City, zanim w sierpniu 2022 r. podjęła decyzję o zawieszeniu partnerstwa z Uljanowskiem, przez blisko pięć miesięcy bezskutecznie oczekiwała odpowiedzi na list skierowany przez burmistrza Davida Holta do władz tego rosyjskiego miasta³⁶.

Inne miasta, choć nie zdecydowały się na oficjalne zerwanie partnerstw, demonstrowały swój jednoznaczny sprzeciw wobec wojny. W niepełna dwa tygodnie od rozpoczęcia przez Rosję pełnoskalowej inwazji na tereny Ukrainy, rada miejska Anacortes jednogłośnie zdecydowała o zdjęciu rosyjskich flag z przestrzeni publicznej, gdzie były eksponowane razem z flagami państw, w których znajdują się pozostałe miasta partnerskie³⁷. Analogiczny gest zademonstrowały władze Roanoke dopiero w lutym

34 Stan na 30 VI 2023.

35 J. Gammage, *Ukrainian activists urge Philadelphia to end 'sister city' relationship with Russian town*, „The Philadelphia Inquirer” [online], 2 VIII 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://www.inquirer.com/news/sister-cities-russia-philadelphia-ukraine-20220804.html>>.

36 J. Hayes, *Oklahoma City suspends sister-city relationship with Russian city over Ukraine invasion*, „The Oklahoman” [online], 30 VIII 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://eu.oklahoman.com/story/news/2022/08/30/oklahoma-city-suspends-sister-city-tie-with-ulyanovsk-russia/65463579007/>>.

37 R. Schwartz, *Anacortes council votes to remove Russian flags*, „Cascadia Daily News” [online], 6 III 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://www.cascadiadaily.com/news/2022/mar/06/update-anacortes-council-votes-to-remove-russian-flags/>>.

2023 r., oficjalnie przy tym deklarując zawieszenie wszelkich kontaktów z Pskowem³⁸. Innym przykładem dystansowania się do rosyjskiego partnera jest przypadek Jacksonville, które podobnie jak Anacortes i Roanoke nie zerwało partnerstwa, lecz wstawiło na oficjalnej stronie miasta baner informujący o nieaktywnym statusie relacji z Murmańskiem. Ponadto The Jacksonville Transportation Authority (odpowiednik działających w polskich miastach wydziałów transportu) w nocy z 26 na 27 lutego 2022 r. przeprowadził – w geście solidarności z Ukrainą – iluminację mostu Acosta w barwach żółto-niebieskich³⁹. W kategoriach deklaracji politycznej należy też postrzegać decyzję władz Cañon City, które – choć nie podjęły żadnej decyzji co do przyszłości partnerstwa z Wałdajem – to w ciągu kilku dni po 24 lutego 2022 r. usunęły z wystawy w ratuszu przedmioty подарowane przez władze tego rosyjskiego miasta⁴⁰.

Również dwa kalifornijskie miasta – San Jose i Livermore – nie zdecydowały się na otwarte zerwanie relacji z rosyjskimi partnerami. Wystosowały jednak listy do władz (a w przypadku San Jose także do mieszkańców) odpowiednio Jekaterynburga⁴¹ i Śnieżyńska⁴², potępiające agresję na Ukrainę i wzywające te miasta do sprzeciwu wobec polityki Kremla. Poza tym w San Jose miała miejsce iluminacja w ukraińskich

38 J. Gottlieb, *U.S. 'sister cities' agonize over cutting their years-long Russian ties*, „Washington Post” [online], 10 IV 2023 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://www.washingtonpost.com/nation/2023/04/10/sister-cities-russia-ukraine-war/>>.

39 C. Freeman, *Jacksonville's Acosta Bridge to glow blue and yellow Saturday night in honor of Ukraine*, „Jacksonville.com” [online], 26 II 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://eu.jacksonville.com/story/news/local/2022/02/26/acosta-bridge-jacksonville-honor-ukraine-blue-yellow-lights/6956343001/>>.

40 E-mail z dn. 8 VII 2023 od Lisy M. Studts z Royal Gorge Regional Museum & History Center w Cañon City.

41 L. Gabbert, *San Jose won't split from sister city over Ukraine conflict*, „San Jose Spotlight” [online], 9 III 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://sanjosespotlight.com/san-jose-wont-split-from-sister-city-over-ukraine-conflict/>>.

42 J. Geha, *Livermore urging Russian sister city to oppose invasion of Ukraine*, „The Mercury News” [online], 16 III 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://www.mercurynews.com/2022/03/16/livermore-urging-russian-sister-city-to-oppose-invasion-of-ukraine/>>.

barwach narodowych budynku ratusza⁴³. Wspomniana natomiast korespondencja pozostała bez odpowiedzi⁴⁴.

Zdecydowanie bardziej jednoznaczną postawę zaprezentowały władze stanu Maryland, które jeszcze w lutym 2022 r. nie tylko oficjalnie zerwały umowę partnerską z regionem petersburskim, ale również wezwały do bojkotu rosyjskich produktów w sklepach. Co więcej, władze leżącego w Maryland hrabstwa Montgomery wycofały rosyjskie alkohole z kontrolowanej przez siebie sieci sklepów monopolowych, a stanowi politycy – zarówno Republikanie, jak i Demokraci – zaapelowali do przedsiębiorców o zerwanie wszelkiej współpracy z rosyjskimi firmami⁴⁵.

Na marginesie warto odnotować, że reakcja amerykańskich miast w związku z inwazją na Ukrainę nie ograniczała się jedynie do mniej lub bardziej zdecydowanych aktów protestu adresowanych do rosyjskich partnerów. Odbyla się też zakrojona na szeroką skalę akcja bezpośredniej pomocy amerykańskich samorządów ukraińskim miastom⁴⁶. Z powodu zakresu podjętego tu tematu i objętościowych ograniczeń niniejszego artykułu wypada jednak świadomie skoncentrować się na analizie relacji amerykańsko-rosyjskich, pozostawiając subpaństwowe stosunki amerykańsko-ukraińskie na ewentualną osobną publikację.

Uwarunkowania postawy amerykańskich miast wobec konfliktu

Śledząc debatę publiczną w amerykańskich miastach dotyczącą przyszości ich partnerstw ze stroną rosyjską w obliczu wojny w Ukrainie, można dostrzec cztery główne – wzajemnie powiązane – argumenty na rzecz zachowania relacji: 1) idea założycielska SCI, 2) pozapolityczny, oddolny charakter

43 E. Martin, *San Jose officials, community respond to Russia's invasion*, „Spartan Daily” [online], 9 III 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <https://scholarworks.sjsu.edu/cgi/view-content.cgi?article=1018&context=spartan_daily_2022>.

44 E-mail z dn. 17 IX 2022 od Stephanie Egídio z biura menadżera miasta Livermore.

45 E. Cox, *Maryland leaders pull vodka from shelves, sever sister-city ties with Russia*, „Washington Post” [online], 28 II 2022 [dostęp: 10 VII 2023] <<https://www.washingtonpost.com/dc-md-va/2022/02/28/hogan-ukraine-leningrad-sistercity/>>.

46 Szerzej zob. S. Sieloff, *How US Sister Cities Have Supported Their Counterparts in Ukraine*, „Bloomberg.com” [online], 18 III 2023 [dostęp: 10 VII 2023]: <<https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-03-18/ukraine-s-us-sister-cities-bring-funds-refugee-aid-to-partners-at-war>>.

relacji, 3) potrzeba zachowania kanałów komunikacji oraz 4) wsparcie dla działań reformatorskich i opozycyjnych.

Samorzady podnoszące pierwszy z wyżej przytoczonych argumentów wskazują, że od samego początku funkcjonowania programu „sister cities” zawieranie partnerstw nie oznaczało akceptacji bądź poparcia dla polityki ówczesnego Związku Sowieckiego. W obecnej debacie publicznej przywoływana jest nie tylko idea założycielska Sister Cities International, lecz także obecne stanowisko władz tej organizacji odradzające likwidację partnerstw⁴⁷.

W czerwcu 2022 r. ukraiński prezydent Włodimir Zełenski podczas wideokonferencji z burmistrzami amerykańskich miast zaapelował o zerwanie partnerstw z rosyjskimi miastami, argumentując, że w obliczu wojny te relacje są pozbawione treści, a służą jedynie Rosji jako dowód, iż nie jest ona izolowana na międzynarodowej arenie⁴⁸. W odpowiedzi prezes SCI Leroy R. Allala opublikował oświadczenie potępiające rosyjską agresję na Ukrainę, podkreślając przy tym, że zrywanie partnerstw z miastami rosyjskimi nie jest właściwą odpowiedzią. Allala stwierdził też, że szczególnie w okresie międzynarodowych napięć istotne jest zachowanie tego typu oddolnych kanałów komunikacji, sugerując przy tym, iż należy unikać odpowiedzialności zbiorowej (osoby zaangażowane w partnerstwa niekoniecznie popierają imperialną politykę Kremla)⁴⁹. Argument pozapolitycznego charakteru partnerstw został przywołany m.in. przez redaktora lokalnego portalu „Cardinalnews” w Roanoke Dwayne’a Yancey’a, który broniąc pierwotnej decyzji rady miejskiej o utrzymaniu partnerstwa pisał, że zerwanie relacji byłoby uderzeniem w podstawową idee przyświecającą instytucji „sister cities”, czyli wspierania pozapolitycznych, oddolnych relacji międzyludzkich. Ponadto zdaniem Yancey’a szanse na odrodzenie demokracji w Rosji zaczną wzrastać, w miarę gdy jej obywatele będą mieć

47 Ten argument w korespondencji z autorem podniósł m.in. przedstawiciel Los Angeles: e-mail z dn. 6 IX 2022 otrzymany od Avaka Keotahian – z urzędu miasta Los Angeles.

48 M. Smith, *Zelensky tells U.S.*

49 R. Allal, *Citizen diplomacy and the importance of maintaining sister city relationships*, „Sitercities.org” [online, dostęp: 10 VII 2023]: <<https://sistercities.org/wp-content/uploads/2022/03/Citizen-Diplomacy-and-the-Importance-of-Maintaining-Sister-City-Relationships.pdf>>.

bliski kontakt z „wolnymi społecznościami”⁵⁰. W podobnym tonie wypowiedzieli się w korespondencji dotyczącej ankiety Mike Wiza – burmistrz Steven Points, który stwierdził, że jego miasto nie rozważa zerwania relacji z Rostowem, gdyż instytucja miast siostrzanych „dotyczy ludzi, a nie polityki”⁵¹ – a także Lal Tluangi z biura burmistrza Kalamozoo City, pisząc, że partnerstwa miast służą globalnemu pokojowi⁵². Z kolei Thomas Benke, prezes Stowarzyszenia Miast Siostrzanych Portland–Kabarowsk, przyznał, że nie traci nadziei, iż utrzymanie partnerstwa będzie wzmacniać ruchy reformatorskie w Chabarowsku⁵³. Nawiązał poza tym do protestów tamtejszych mieszkańców przeciw forsowanemu przez Kreml kandydatowi na gubernatora Kraju Chabarowskiego⁵⁴.

Czynnikiem, który również mógł mieć wpływ na zachowanie partnerstw, jest – co paradoksalne – znikoma aktywność wielu z nich. W związku z tym, że zdecydowana większość „siostrzanych” umów została podpisana przed około trzydziestu laty, a osoby zaangażowane w ten proces nie są już z reguły aktywne zawodowo, to w ramach tych partnerstw nie są też realizowane żadne projekty. W ślad za tym nie są one przedmiotem zainteresowania władz miasta, nie są tematem politycznych dyskusji, czyli w praktyce – są zapomniane.

Na interesujący wątek, wyjaśniający brak aktywności w partnerstwie łączącym Grants Pass z Rubcowskiem, wskazała w toku prowadzonej korespondencji burmistrz Sara Bristol. Wysunęła mianowicie przypuszczenie, że władze rosyjskie po wybuchu wojny zlikwidowały w ratuszu komórkę

50 D. Yancey, *Roanoke's response to Russian sister city issue is unusual. This might be why*, „Cardinal News” [online], 14 III 2022 [dostęp: 10 VII 2023]: <<https://cardinalnews.org/2022/03/14/roanokes-response-to-russian-sister-city-issue-is-unusual-this-might-be-why/>>.

51 E-mail z dn. 6 IX 2022 od Mike'a Wiza – burmistrza Stevens Point.

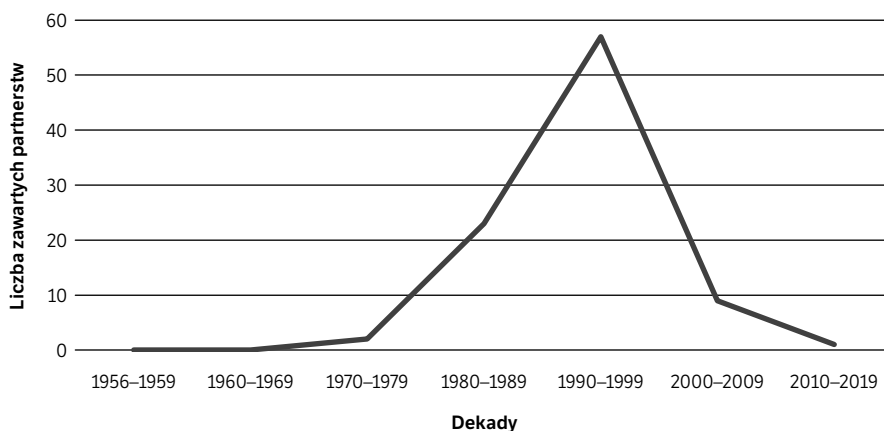
52 E-mail z dn. 9 IX 2022 od Lal Tluangi – z biura burmistrza Kalamozoo City.

53 T. Benke, *Opinion: Portland should maintain sister-city relationship with Khabarovsk*, „Oregonlive.com” [online], 12 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2022]: <<https://www.oregonlive.com/opinion/2022/06/opinion-portland-should-maintain-sister-city-relationship-with-khabarovsk.html>>.

54 Szerzej zob. M. Domańska, *Kraj Chabarowski kontra Moskwa. Aresztowanie niewygodnego gubernatora*, „Analizy OSW” [online], 15 VII 2020 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-07-15/kraj-chabarowski-kontra-moskwa-aresztowanie-niewygodnego-gubernatora>>.

zajmującą się relacjami zagranicznymi, a jej członkowie otrzymali zakaz kontaktów ze stroną amerykańską⁵⁵. Jeśli faktycznie tak się stało, to tym samym uzasadnione jest założenie, że to nie odosobniony przypadek, lecz część szerszej strategii. Tę interpretację wydaje się wspierać wypowiedź Kietha Browna, dyrektora Melikian Center for Russian, Eurasian and East European Studies na stanowym uniwersytecie w Arizonie, który w wypowiedzi dla dziennika „Washington Post” stwierdził, że dyplomacja obywatelska z mieszkańcami państwa, które prowadzi politykę agresji na zewnątrz, a wewnątrz politykę represji, skazana jest na niepowodzenie⁵⁶.

Na rzecz tej argumentacji przemawia poza tym wgląd w chronologię zawierania partnerstw. Wbrew intencjom prezydenta Eisenhowera, to nie partnerstwa miast tworzyły warunki dla deeskalacji napięcia na linii Wschód-Zachód, lecz stały się one jej efektem. Najwięcej bowiem amerykańsko-rosyjskich partnerstw miast zawarto w drugiej połowie lat 80. i w pierwszej połowie lat 90. XX w., czyli w okresie pewnej liberalizacji zapoczątkowanej przez Michaiła Gorbaczowa i kontynuowanej przez Borysa Jelcyna. Dynamikę zawierania partnerstw ilustruje poniższy wykres.

Wykres 1. Dynamika amerykańsko-rosyjskiej współpracy miast w latach 1956–2019

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie jak argumenty zwolenników formalnego zachowania amerykańsko-rosyjskich partnerstw miast, tak i racje podnoszone przez osoby

55 E-mail z dn. 4 VII 2023 od Sary Bristol – burmistrz Grants Pass.

56 J. Gottlieb, *U.S. 'sister cities'...*

opowiadające się za zerwaniem tych relacji można streścić w czterech punktach: 1) konieczność potępienia agresji Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy i bierności zdecydowanej większości rosyjskiego społeczeństwa wobec tej wojny, 2) potrzeba wyrażenia gestu solidarności z napadniętą Ukrainą, 3) chęć wywołania refleksji (wręcz „przebudzenia”) obywateli rosyjskich. Ponadto niektórzy prawicowi politycy podnosili kwestię: 4) „moralnej jednoznaczności”, o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części tekstu.

Na konieczność zmanifestowania niezgody z powodu agresywnego działania Rosji, a zarazem chęć okazania solidarności z Ukrainą, powoływała się m.in. rada miejska kalifornijskiego Berkley, ogłaszając zawieszenie (nieaktywnych od lat) partnerstw z Dmitrowem i Ułan-Ude⁵⁷. Prócz tego przed ratuszem tego kalifornijskiego miasta wywieszono ukraińską flagę oraz przyjęto dwie rezolucje: jedną, popierającą integralność terytorialną Ukrainy, i drugą, domagającą się natychmiastowego zawieszenia ognia⁵⁸. Dodatkowy argument podniosły władze Anchorage, które zawieszając relacje z rosyjskim Magadanem, usunęły również rosyjskie flagi z przestrzeni publicznej. Wskazywano tu na niestosowność epatowania ukraińskich uchodźców barwami narodowymi agresora⁵⁹.

Zastępczyni burmistrza miasta Juneau, Maria Gladziszewski, wnosząc o zawieszenie partnerstwa z Władywostokiem, argumentowała to m.in. chęcią wywołania krytycznej refleksji w tamtejszym społeczeństwie i sprowokowaniem go do działań antywojennych. Ostatecznie Zgromadzenie (odpowiednik rady miejskiej) Juneau stosunkiem głosów 4 do 5 opowiedziało się za utrzymaniem relacji z rosyjskim partnerem⁶⁰. W podobnym

57 J. Hale, *Berkeley suspends relationship with Russian sister cities*, „The Daily Californian” [online], 28 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://www.dailycal.org/2022/06/28/berkeley-suspends-relationship-with-russian-sister-cities/>>.

58 A. Markovich, *Berkeley to cut ties with Russian sister cities until war's end*, „BerkeleySide.org” [online], 28 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://www.berkeley-side.org/2022/06/28/berkeley-to-cut-ties-with-russian-sister-cities-until-wars-end/>>.

59 J. Hsieh, *Anchorage Assembly suspends relationship with Russian sister city*, „Alaskapublic.org” [online], 8 IV 2023 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://alaskapublic.org/2023/04/08/anchorage-assembly-suspends-relationship-with-russian-sister-city/>>.

60 I. Dickson, *Amid war in Ukraine, Juneau Assembly decides to keep its sister city relationship with Vladivostok*, „Alaskapublic.org” [online], 7 IV 2022 [dostęp: 11 VII 2022]: <<https://alaskapublic.org/2022/04/07/amid-war-in-ukraine-juneau-assembly-decides-to-keep-its-sister-city-relationship-with-vladivostok/>>.

tonie – w związku z zawieszeniem przez Colorado Springs partnerstwa ze Smoleńskiem – wypowiedział się radny Randy Helms, twierdząc, że jego miasto chciało w ten sposób wyrazić solidarność z Ukrainą, jak i „uzmysłowić Rosjanom, że mają poważny problem”⁶¹ [związany z brutalną i niedemokratyczną władzą – wypowiedzenie M.F.].

Wspomniany wcześniej apel prezydenta Zeleńskiego o zrywanie partnerstw z miastami rosyjskimi wsparł na łamach „Los Angeles Times” Mike Madrit, doradca Partii Republikańskiej i współzałożyciel think tanku Lincoln Project. Madrit polemizował z oficjalnym stanowiskiem SCI, zalecającym utrzymanie partnerstw, twierdząc, że koncepcja prezydenta Eisenhowera, na którą powołuje się ta organizacja, dotyczyła okresu zimnej wojny, a obecnie w Europie trwa „gorąca wojna” i wymagane są inne formy działania. I takim jest – według tego autora – zrywanie partnerstw także w tym celu, aby uświadomić Rosjanom, że nie będzie powrotu do *business as usual* tak długo, jak popierają Władimira Putina i prowadzoną przez niego zbrodniczą wojnę. O ile w czasach Eisenhowera celem było tworzenie oddolnych kanałów komunikacji, służących wzajemnemu poznaniu społeczności i deeskalacji napięć, tak teraz – zdaniem Madrita – wymagana jest od burmistrzów stanowcza deklaracja sprzeciwu wobec polityki Rosji. Tę postawę określił „moralną jednoznacznością” (*moral clarity*)⁶².

Rozważając czynniki, jakie mogły mieć wpływ na decyzję amerykańskich miast w kwestii utrzymania bądź zerwania umów partnerskich ze stroną rosyjską, nasuwa się pytanie o ewentualną rolę ukraińskiej i rosyjskiej diaspory. Niewątpliwie jest to zagadnienie wymagające pogłębionych badań wychodzących poza ramy niniejszego opracowania, aczkolwiek wyznaczających ewentualny ich dalszy kierunek. Na tym etapie autor może jedynie ograniczyć się do hipotezy, że wpływ obywateli amerykańskich pochodzenia zarówno ukraińskiego, jak i rosyjskiego na decyzje władz lokalnych w omawianej kwestii był znikomy. W przypadku diaspory ukraińskiej, której liczebność określa się na ok. 1,1 mln osób, dostępne dane świadczą o jej dużym rozproszeniu

61 M. Henry, *Colorado Springs suspends Russian sister city*, „KKTV.com” [online], 7 III 2022 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://www.kktv.com/2022/03/07/colorado-springs-suspends-russian-sister-city/>>.

62 M. Madrit, *It's time to end our sister city relationships with Russia*, „Los Angeles Times” [online], 8 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2022]: <<https://www.latimes.com/opinion/story/2022-06-08/russia-american-sister-cities-ukraine-war>>.

geograficznym. Mimo że aż ponad połowa z nich zamieszkuje w trzech stanach (Nowy Jork, Kalifornia, Waszyngton), to w żadnym z nich nie stanowi ona więcej niż 1 proc. mieszkańców danego obszaru metropolitarnego⁶³.

Z kolei wielkość rosyjskiej diaspory w USA jest szacowana na ok. 3,1 mln osób⁶⁴, a jej największe skupiska występują w pięciu stanach (Kalifornia, Nowy Jork, Floryda, Pensylwania, New Jersey). Rozważając jednak jej ewentualny wpływ na decyzje polityczne, należy zauważyć, że istotne znaczenie ma stosunek liczby osób pochodzenia rosyjskiego do ogółu mieszkańców. I tu, podobnie jak w przypadku Ukraińców, występuje dość duże rozproszenie. Największy bowiem udział diaspory rosyjskiej występuje w takich stanach jak Północna Dakota (2,3 proc. ogółu mieszkańców), Nowy Jork (1,74 proc.), New Jersey (1,69 proc.), Connecticut (1,38 proc.) oraz Massachusetts (1,37 proc.)⁶⁵. Na przedstawionej powyżej liście amerykańsko-rosyjskich partnerstw nie ma żadnego miasta z Północnej Dakoty, jest natomiast siedem miast z Nowego Jorku (lecz dwa z nich zawiesiły partnerstwa), jedno miasto z New Jersey (które też zawiesiło partnerstwo) oraz po jednym mieście z Connecticut i Massachusetts (brak danych o aktualnym statusie partnerstwa). Na podstawie tych informacji nie można dostrzec jakichkolwiek prawidłowości, które świadczyłyby o ewentualnej roli rosyjskiej mniejszości w procesie decyzyjnym dotyczącym reakcji danego miasta na wojnę w Ukrainie. Poza tym sama obecność diaspory nie musi być tożsama z istnieniem lobby na rzecz utrzymania danego partnerstwa.

Podsumowanie

Przeprowadzone badanie jednoznacznie wykazało, że amerykańskie miasta, które w większości utrzymały formalne partnerstwa z miastami rosyjskimi, nie dystansują się w ten sposób wobec polityki wsparcia Ukrainy

63 J. Rodriguez, J. Batalova, *Ukrainian immigrants in the United States*, „Migrationpolicy.org” [online], 22 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2022]: <<https://www.migrationpolicy.org/article/ukrainian-immigrants-united-states#Diaspora>>.

64 M. Belousova, *The Russian diaspora in the US*, „Russian Analytical Digest”, no. 107 [online], 27 I 2011 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD-107.pdf>>.

65 *The U.S. Census Bureau's American Community Survey 2019*, „U.S. Census Bureau” [online, dostęp: 22 IX 2022]: <<https://data.census.gov/>>.

realizowanej przez administrację prezydenta Joe Bidena. Należy podkreślić, że żadne z miast, które zdecydowało się zachować relacje ze stroną rosyjską nie popiera, nie usprawiedliwia, ani nie relatywizuje agresywnych działań Kremla wobec Ukrainy. Wewnątrzamerykańska debata publiczna odnosząca się do przyszłości umów „siostrzanych” z miastami rosyjskimi dotyczyła głównie zagadnienia, czy istnienie formalnych ram (nie wypełnianych treścią co najmniej od początku pandemii COVID-19) powinno być łączone z polityką na szczeblu rządowym. Miasta, które zdecydowały się zachować partnerstwa, zwracały uwagę na ich oddolny, obywatelski, międzyludzki charakter. Traktowały je tym samym jako partnerstwo funkcjonujące na zupełnie innej płaszczyźnie niż relacje międzypaństwowe. W praktyce celem zwolenników utrzymania partnerstw była postawa zachowawcza ukierunkowana na ewentualne przyszłe potrzeby – wykorzystania wypracowanych w przeszłości między lokalnymi społecznościami kanałów komunikacji. Dość szybko jednak okazało się, że w obliczu wewnątrzrosyjskich represji wobec przeciwników wojny z Ukrainą i presji amerykańskiej opinii publicznej kontakty ze stroną rosyjską obecnie są niemożliwe.

Powszechne wyrazy wsparcia wobec Ukrainy, również ze strony miast utrzymujących umowy o partnerstwie ze stroną rosyjską, wskazały na brak analogii między stosunkiem wielu miast i stanów do polityki klimatycznej realizowanej przez prezydenta Trumpa (2017–2021), a ich obecnym podejściem do zaangażowania administracji Joe Bidena w pomoc dla walczącej Ukrainy. Należy poza tym podkreślić, że to, iż sprzeciw amerykańskich miast wobec agresywnej polityki Kremla nie przyjął w większości przypadków formy zrywania partnerstw, wynika i z tego, że od lat są one mało aktywne oraz nie znajdują się w orbicie szczególnego zainteresowania władz miejskich.

Bibliografia

- 2018 *Annual impact report and 2019 membership directory*, Sister Cities International, Washinton DC 2019, <<https://sistercities.org/wp-content/uploads/2020/06/2019-SCI-Impact-Annual-Report-Final.pdf>> [dostęp: 7 VII 2023].
- Allal R., *Citizen diplomacy and the importance of maintaining sister city relationships*, „Sistercities.org” [online, dostęp: 10 VII 2023]: <<https://sistercities.org/wp-content/uploads/2022/03/Citizen-Diplomacy-and-the-Importance-of-Maintaining-Sister-City-Relationships.pdf>>.

- American cities climate challenge*, „Bloomberg Philanthropies” [online, dostęp: 6 IV 2023]: <<https://www.bloomberg.org/environment/supporting-sustainable-cities/american-cities-climate-challenge/>>.
- Benke T., *Opinion: Portland should maintain sister-city relationship with Khabarovsk*, „Oregonlive.com” [online], 12 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2022]: <<https://www.oregonlive.com/opinion/2022/06/opinion-portland-should-maintain-sister-city-relationship-with-khabarovsk.html>>.
- Belousova M., *The Russian diaspora in the US*, „Russian Analytical Digest”, no. 107 [online], 27 I 2011 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD-107.pdf>>.
- Cox E., *Maryland leaders pull vodka from shelves, sever sister-city ties with Russia*, „Washington Post” [online], 28 II 2022 [dostęp: 10 VII 2023]: <<https://www.washingtonpost.com/dc-md-va/2022/02/28/hogan-ukraine-leningrad-sistercity/>>.
- Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Dickson I., *Amid war in Ukraine, Juneau Assembly decides to keep its sister city relationship with Vladivostok*, „Alaskapublic.org” [online], 7 IV 2022 [dostęp: 11 VII 2022]: <<https://alaskapublic.org/2022/04/07/amid-war-in-ukraine-juneau-assembly-decides-to-keep-its-sister-city-relationship-with-vladivostok/>>.
- Domańska M., *Kraj Chabarowski kontra Moskwa. Aresztowanie niewygodnego gubernatora*, „Analizy OSW” [online], 15 VII 2020 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-07-15/kraj-chabarowski-kontra-moskwa-aresztowanie-niewygodnego-gubernatora>>.
- Filiu J. P., *For Ukraine, the war started in 2014, not in 2022*, „Le Monde” [online], 19 II 2023 [dostęp: 20 VI 2023]: <https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/02/19/for-ukraine-the-war-started-in-2014-not-in-2022_6016441_4.html>.
- Florida R., *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku społeczeństwa i życia codziennego*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010.
- Freeman C., *Jacksonville’s Acosta Bridge to glow blue and yellow Saturday night in honor of Ukraine*, „Jacksonville.com” [online], 26 II 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://eu.jacksonville.com/story/news/local/2022/02/26/acosta-bridge-jacksonville-honor-ukraine-blue-yellow-lights/6956343001/>>.
- Frenkel M., *Polsko-amerykańska współpraca miast. Analiza wyników badań ankietowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, t. 74, nr 1, s. 93-117, DOI: 10.35757/sm.2021.74.1.05.
- Gabbert L., *San Jose won’t split from sister city over Ukraine conflict*, „San Jose Spotlight” [online], 9 III 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://sanjosespotlight.com/san-jose-wont-split-from-sister-city-over-ukraine-conflict/>>.
- Gammage J., *Ukrainian activists urge Philadelphia to end ‘sister city’ relationship with Russian town*, „The Philadelphia Inquirer” [online], 2 VIII 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://www.inquirer.com/news/sister-cities-russia-philadelphia-ukraine-20220804.html>>.

- Geha J., *Livermore urging Russian sister city to oppose invasion of Ukraine*, „The Mercury News” [online], 16 III 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://www.mercurynews.com/2022/03/16/livermore-urging-russian-sister-city-to-oppose-invasion-of-ukraine/>>.
- Gottlieb J., *U.S. 'sister cities' agonize over cutting their years-long Russian ties*, „Washington Post” [online], 10 IV 2023 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://www.washingtonpost.com/nation/2023/04/10/sister-cities-russia-ukraine-war/>>.
- Grzebyk P., „Specjalna operacja wojskowa” Rosji w Ukrainie – indywidualna odpowiedzialność za zbrodnie agresji i zbrodnie wojenne, „Państwo i Prawo” 2022, nr 9, s. 56–76.
- Hale J., *Berkeley suspends relationship with Russian sister cities*, „The Daily Californian” [online], 28 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://www.dailycal.org/2022/06/28/berkeley-suspends-relationship-with-russian-sister-cities>>.
- Hayes J., *Oklahoma city suspends sister-city relationship with Russian city over Ukraine invasion*, „The Oklahoman” [online], 30 VIII 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://eu.oklahoman.com/story/news/2022/08/30/oklahoma-city-suspends-sister-city-tie-with-ulyanovsk-russia/65463579007/>>.
- Henry M., *Colorado Springs suspends Russian sister city*, „KKTv.com” [online], 7 III 2022 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://www.kktv.com/2022/03/07/colorado-springs-suspends-russian-sister-city/>>.
- Hsieh J., *Anchorage Assembly suspends relationship with Russian sister city*, „Alaskapublic.org” [online], 8 IV 2023 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://alaskapublic.org/2023/04/08/anchorage-assembly-suspends-relationship-with-russian-sister-city/>>.
- Kolasa M., *Raport specjalny – Usługi w gospodarce i handlu zagranicznym Polski*, „Polski Fundusz Rozwoju” [online], 21 VI 2021 [dostęp: 5 IV 2023]: <<https://pfr.pl/ekspertyzy-ekonomiczne/raport-specjalny-uslugi-w-gospodarce-i-handlu-zagranicznym-polski.html>>.
- Kranz J., *Rosyjska wojna o „pokój”, czyli Ukraina między polityką a prawem*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 9, s. 3–25.
- Kuznetsov A. S., *Theory and practice of paradiplomacy. Subnational governments in international affairs*, Routledge, New York 2015.
- Madrit M., *It's time to end our sister city relationships with Russia*, „Los Angeles Times” [online], 8 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2022]: <<https://www.latimes.com/opinion/story/2022-06-08/russia-american-sister-cities-ukraine-war>>.
- Markovich A., *Berkeley to cut ties with Russian sister cities until war's end*, „BerkeleySide.org” [online], 28 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2023]: <<https://www.berkeleyside.org/2022/06/28/berkeley-to-cut-ties-with-russian-sister-cities-until-wars-end>>.
- Martin E., *San Jose officials, community respond to Russia's invasion*, „Spartan Daily” [online], 9 III 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <https://scholarworks.sjsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=spartan_daily_2022>.
- Panara C., *The sub-national dimension of the EU. A legal study of multilevel governance*, Springer, Cham 2015.

- Parker K., *Urban, suburban and rural residents' views on key social and political issues*, „Pawresearch.org” [online], 22 V 2018 [dostęp: 12 VII 2023]: <<https://www.pewresearch.org/social-trends/2018/05/22/urban-suburban-and-rural-residents-views-on-key-social-and-political-issues/>>.
- Peterson P., *Origins of US Foreign Policy*, William J. Perry Center for Hemispheric Defense Studies. National Defense University, Washington 2018 (Perry Center Occasional Paper).
- Raś M., *Aktywność międzynarodowa regionów (paradyplomacja) w ujęciu teoretycznym*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2016, t. 52, nr 3, s. 191–213, DOI: 10.7366/020909613201611.
- Rodriguez J., Batalova J., *Ukrainian Immigrants in the United States*, „Migrationpolicy.org” [online], 22 VI 2022 [dostęp: 11 VII 2022]: <<https://www.migrationpolicy.org/article/ukrainian-immigrants-united-states#Diaspora>>.
- Schiavon J. A., *Comparative paradiplomacy*, Routledge, London–New York 2019.
- Schwartz R., *Anacortes council votes to remove Russian flags*, „Cascadia Daily News” [online], 6 III 2022 [dostęp: 7 VII 2023]: <<https://www.cascadiadaily.com/news/2022/mar/06/update-anacortes-council-votes-to-remove-russian-flags/>>.
- Services, value added*, „The World Bank” [online, dostęp: 5 IV 2023]: <<https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.CD?end=2021&start=1995&view=chart>>.
- Share of economic sectors in the global gross domestic product (GDP) from 2011 to 2021*, „Statista” [online], 22 XII 2022 [dostęp: 5 IV 2023]: <<https://www.statista.com/statistics/256563/share-of-economic-sectors-in-the-global-gross-domestic-product/>>.
- Sieloff S., *How US Sister Cities Have Supported Their Counterparts in Ukraine*, „Bloomberg.com” [online], 18 III 2023 [dostęp: 10 VII 2023]: <<https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-03-18/ukraine-s-us-sister-cities-bring-funds-refugee-aid-to-partners-at-war>>.
- Smith M., *Zelensky tells U.S. mayors to end their sister-city ties with Russia*, „The New York Times” [online], 3 VI 2022 [dostęp: 21 VII 2022]: <<https://www.nytimes.com/2022/06/03/world/europe/zelensky-us-russia-sister-cities.html>>.
- Stone K., *10% of U.S. cities have cut sister city ties with Russia over Ukraine horrors*, „Times of San Diego” [online], 21 IV 2022 [dostęp: 28 VII 2022]: <<https://timesofsandiego.com/politics/2022/04/21/10-of-u-s-cities-have-cut-sister-city-ties-with-russia-over-ukraine-horrors/>>.
- Tavares R., *Paradiplomacy: Cities and States as Global Players*, Oxford University Press, New York 2016.
- The U.S. Census Bureau's American community survey 2019*, „U.S. Census Bureau” [online, dostęp: 22 IX 2022]: <<https://data.census.gov/>>.
- Tubilewicz Cz., Omond N., *The United States' subnational relations with divided China. A constructivist approach to paradiplomacy*, Routledge, London–New York 2021.
- U.S. – Russia Sister Cities*, „U.S.–Russia Chamber of Commerce” [online, dostęp: 7 VII 2023]: <<https://usrussiacc.org/committees/houston-tyumen-sister-cities-committee/u-s-russia-sister-cities/>>.

- Wasilczyk I., Łaskawska K., [„kraje rozwijające się”], hasło w: „Encyklopedia Zarządzania” [online, dostęp: 6 IV 2023]: <https://mfiles.pl/pl/index.php/Kraje_rozwijaj%C4%85ce_si%C4%99>.
- „We Are Still In” [online, dostęp: 6 IV 2023]: <<https://www.wearestillin.com/>>.
- Winkler M. A., *California poised to overtake Germany as World's no. 4 economy*, „Bloomberg.com” [online], 24 X 2022 [dostęp: 15 VI 2022]: <<https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-10-24/california-poised-to-overtake-germany-as-world-s-no-4-economy>>.
- Yancey D., *Roanoke's response to Russian sister city issue is unusual. This might be why*, „Cardinal News” [online], 14 III 2022 [dostęp: 10 VII 2023] <<https://cardinalnews.org/2022/03/14/roanokes-response-to-russian-sister-city-issue-is-unusual-this-might-be-why/>>.